

**КУЛЬТУРНІ ТА МИСТЕЦЬКІ ІНКЛЮЗИВНІ ІНІЦІАТИВИ
ЯК МАРКЕР ДЕМОКРАТИЧНОГО
Й РОЗВИНЕНОГО СУСПІЛЬСТВА**

*(оглядова довідка за матеріалами преси,
інтернету та неопублікованими документами
за 2019–2020 рік)*

Окрім глобалізаційних та технологічних процесів, які відбуваються в ХХІ столітті, одним із основних напрямів і вимог сучасності є створення інклюзивного суспільства.

Вдосконалення механізмів функціонування сучасного суспільства відповідно до критеріїв інклюзивності реалізує потужну гуманітарну місію, яка є маркером розвитку й демократичності.

Основною метою adeptів інклюзії і в суспільстві, і в культурі зокрема, є руйнування бар'єрів між представниками найрізноманітніших соціальних, культурних, етнічних, релігійних і будь-яких інших груп, збереження культурного розмаїття та залучення до соціокультурного життя всіх, незалежно від їхніх особливостей та розбіжностей.

Відтак у сучасному світовому культурному дискурсі поняття інклюзії (*inclusion*) стало невіддільним від розмаїття (*diversity*).

Збереження різноманітності потребує визнання прав людини на унікальність та особливість, а інклюзія посилює і продовжує цю дію, стимулюючи рівноправне залучення такої особистості до спільних процесів [1].

В Україні знайомство з поняттям інклюзії почалося недавно і нині лише на етапі становлення.

Історично українці з інвалідністю були відмежовані від «доступного культурного простору» через низку юридичних, інституційних і фінансових перешкод, стереотипів та упереджень щодо інвалідності.

Менеджерка з інклюзії Ірина Текучова вважає, що першим важливим кроком нашої держави на шляху до розуміння, що культура має бути доступною для всіх, стала ратифікація у 2009 р. Конвенції про права осіб з інвалідністю. Стаття 30 Конвенції зобов'язала державу визнати «право осіб з інвалідністю брати участь нарівні з іншими в культурному житті» та вжити для цього всіх необхідних заходів.

Три роки потому був прийнятий Національний план дій з реалізації Конвенції. Проте, на жаль, усе, що відбувалося на державному рівні на виконання статті 30, – проведення впродовж восьми років фестивалю творчості для «осіб з обмеженими фізичними можливостями» під назвою «Барви життя» та надання пільг для відвідування культурних закладів.

У 2016 р. Україна здійснила ще одну спробу виправити ситуацію з реалізацією Конвенції та затвердила План заходів із виконання рекомендацій Комітету ООН, проте культурні права осіб із інвалідністю в документ включені не були, хоч саме вони додатково захищені міжнародними документами, є обов'язковими для виконання і вимагають від держави активних дій для реалізації.

Загалом же за статтею 30 Конвенції у сфері культурної доступності є 6 основних вимог до держави: доступність творів культури для осіб з різними видами інвалідності; доступність телебачення, фільмів, театральних вистав та інших культурних заходів (розширене субтитрування для людей з порушенням слуху та звукопис для незрячих людей); доступність будівель кінотеатрів, музеїв, бібліотек та інших закладів, де проходять культурні заходи; створення можливостей для творчого розвитку людей з інвалідністю; адаптування творів для осіб з порушенням зору, не порушуючи авторські права [2].

Восени 2020 р., за підтримки Програми ООН із відновлення та розбудови миру, громадські активісти провели триденну експертну дискусію «Як забезпечити інклюзивний підхід не у декларації, а на ділі», яка стосувалася запровадження інклюзивних програм в Україні, зокрема в межах реінтеграції окупованих територій на сході країни.

Учасники дискусії обговорили ключові національні позитивні практики та інструменти застосування інклюзивного підходу в діяльності громадських організацій і виокремили проблеми, які перешкоджають впроваджувати такий підхід та розширювати безбар'єрний доступ для різних категорій людей. Експерти звернули увагу на можливості мультиплікації тих інновацій, які вже існують, та інструментів для забезпечення інклюзивного підходу, і з'ясували, яким чином можна активізувати представників різних груп та суспільство для підвищення активності та мотивації у прагненні до забезпечення безбар'єрного доступу.

Програму ООН із відновлення та розбудови миру за фінансової підтримки Європейського Союзу реалізують чотири агентства ООН і підтримують 13 міжнародних партнерів: Європейський Союз (ЄС), Європейський інвестиційний банк (ЄІБ), Посольство США в Україні, а також уряди Великої Британії, Данії, Канади, Нідерландів, Німеччини, Норвегії, Польщі, Швейцарії, Швеції та Японії.

«Програма складається зі спеціалістів, які реалізують певні робочі плани й напрацювання, які готують на благо реформування розвитку громад, впроваджуючи їх у життя в партнерстві з громадськістю та владою. Багато вже справ зроблено й чимало ще слід зробити, зокрема на сході України. Поняття інклюзія – це про

дуже важливі речі для всіх, а не тільки для людей з інвалідністю», – зазначила представниця ПРООН в Україні Анна Борова [3].

За статистикою, близько 15% населення світу має різні форми інвалідності, а в Україні ця цифра сягає близько трьох мільйонів осіб. На жаль, лише невелика частина соціуму вміє і хоче працювати з цим важливим аспектом та змінювати стереотипи, серед яких першим є питання «Як спілкуватися з людиною з інвалідністю?», вже самим формулюванням відокремлюючи таку людину від суспільства, ізолюючи, створюючи додаткові бар'єри [4].

Щоб уникнути цього, слід не забувати, що кожна людина важлива своїм внутрішнім потенціалом, а не зовнішніми проявами.

Саме такого підходу дотримуються в Українському культурному фонді (далі – УКФ) [5]. Одна з небагатьох в Україні, команда УКФ долучає розмаїття та інклюзивність до засадничих пріоритетів своєї діяльності, імплементуючи поняття інклюзивності як у найширшому його розумінні, так і в найвужчому.

За словами менеджерки з інклюзії І. Текучової, створення УКФ стало «ковтком свіжого повітря та надії на те, що інклюзивній культурі в Україні бути».

Заснований у 2017 році, УКФ разом із Британською Радою в Україні став потужною опорою для ініціатив громадянського суспільства у царині розвитку інклюзивного мистецтва та підтримки митців з інвалідністю. Це вагомий поштовх для того, щоб люди з інвалідністю почали говорити і вимагати реалізації своїх культурних прав.

«Минулого року ми підтримали 39 проєктів, серед яких – видання шрифтом Брайля, вистави, адаптація сайтів закладів культури до потреб людей з інвалідністю, освітні програми, виставки, фестивалі», – зазначає директор Фонду Юлія Федів [2].

За 2018-2019 рр. *#зapidтримкиУКФ* було реалізовано понад 80 інклюзивних проєктів, мета яких полягала у створенні культурного продукту для людей з інвалідністю та залучення їх до креативного процесу.

У межах цих проєктів організатори (грантоотримувачі УКФ) сприяли творчій реалізації представників різних вікових, соціальних, гендерних та етнічних груп – створювали освітні програми для дітей з малозабезпечених сімей, дитячих будинків та зони ООС, апгрейдили музейні сайти та вдосконалювали їхні експозиції, аби люди з інвалідністю могли насолодитися колекціями та екскурсіями, допомагали адаптуватися у мирному житті воїнам АТО/ООС, досліджували гендерну історію країни та сприяли збереженню нематеріальної культурної спадщини різноманітних етнічних спільнот України тощо.

У 2019 р. пріоритетні напрями діяльності УКФ було розширено, а поняття інклюзивності в широкому розумінні – деталізовано.

Відтак до програми «Сприяння міжкультурному діалогу та підтримки культурного розмаїття» додалася ще одна – «Забезпечення дотримання культурних

прав: рівного доступу до культурних ресурсів і рівних можливостей для особистісного розвитку та самореалізації для всіх громадян та спільнот, незалежно від культурних, мовних, етнічних, регіональних, соціальних, гендерних та інших особливостей чи розбіжностей».

Також вагомим вдосконаленням стало оголошення в 2019 р. нової конкурсної програми «Інклюзивне мистецтво», що дозволило заявникам, які чітко зорієнтовані на надання культурних послуг людям з інвалідністю та підтримку їхньої творчої реалізації, конкурувати виключно між собою, не ускладнюючи процес необхідності боротися за фінансування з представниками етнічних та соціокультурних спільнот.

Тож загалом у 2019 р. УКФ підтримав 45 культурних ініціатив, спрямованих на розвиток інклюзивності в Україні.

У 2020 р. для подальшого вдосконалення програми «Інклюзивне мистецтво» її було поділено на 3 ЛОТи: «Підтримка митців з інвалідністю», «Інклюзивний культурний продукт» та «Інклюзивне суспільство».

Перший ЛОТ сприятиме створенню проєктів, у яких митці з інвалідністю є авторами або безпосередніми учасниками, другий – підтримуватиме ініціативи, що створюють культурні продукти для людей з інвалідністю, наприклад, – відповідні адаптації культурного продукту, що полегшуватимуть доступ до культурних послуг тощо. Третій ЛОТ покликаний виховати у суспільстві повагу до прав людей з інвалідністю через підтримку культурних продуктів, які присвячені темі інклюзії [1].

Одним із переможців конкурсу індивідуальних проєктів від УКФ став проєкт для підтримки мистецьких ініціатив дітей з особливостями психофізичного та індивідуального розвитку «Приречені на щастя».

Соціально-мистецька акція «Приречені на щастя» проводиться щорічно, а її учасниками є інтегровані театральні колективи з різних країн. Цей захід передбачає творчі зустрічі, практичні семінари, майстер-класи, фотовиставки та кінопокази де висвітлюється максимальні можливості осіб з інвалідністю.

Проєкт є одним із найважливіших аспектів у розбудові інклюзивної освіти в Україні. Його мета – виявлення та розкриття творчого потенціалу дітей та молоді з особливостями психофізичного та інтелектуального розвитку; популяризація самобутнього мистецтва цієї категорії людей та інтеграція їх у світову культуру й суспільство [6].

Керівник проєкту Віталій Любота наголошує, що у мистецтві не має бути поділу на людей «з інвалідністю» і «без».

«Наша акція спрямована на те, щоб виявляти сильні сторони кожної людини, щоб можливості кожного до самореалізації залежали від його здібностей, а не таврувань, до яких вдається суспільство», – каже він.

«Насправді, чим більше таких заходів буде в нашій країні, тим більше наше суспільство стане справді європейським, справді інклюзивним, бо інклюзія – це реальний показник того, що суспільство є цивілізованим», – переконаний Юрій Демидюк, експерт із інклюзивної та позашкільної освіти [5].

Серед проєктів, втілених за підтримки УКФ, є також інклюзивний фестиваль «Шлях» – платформа для розвитку інклюзивного театру, який 15 років поспіль проводить організація «Непротоптана стежина».

Фестиваль дає можливість вийти на сцену професійного театру акторам із інвалідністю та інклюзивним театральним колективам. «Шлях» є учасником активної міжнародної спільноти інклюзивного театру, куди входять колективи з Польщі, Білорусі, Німеччини, Литви, Латвії та інших країн.

У 2001 р. захід став одним із перших в Україні, де люди з інвалідністю були не лише глядачами, а основними активними учасниками. У вересні ж 2020 р. – уперше перевтілювався у новий онлайн-формат, ставши безбар'єрним та доступним для усіх поціновувачів мистецтва не лише з України, а й з-за кордону.

11 вистав із різних країн світу, публічні дискусії про інклюзію в мистецтві, онлайн-курс для режисерів інклюзивних театрів та театральний конкурс «Перевтілення» – такою була програма ювілейного 15 Міжнародного фестивалю інклюзивного театру «Шлях», що пройшов у Львові.

«Для нас важливо знайти шлях для перетворення терапії театром у справжнє мистецтво, – коментує координаторка фестивалю Анастасія Сімака. Вона зазначає, що організаторам і учасникам важливо зрозуміти, як змінився інклюзивний театр і сам підхід до інклюзії в Україні впродовж останніх 20 років.

Завдяки онлайн-формату всі охочі могли побачити найкращі світові практики інклюзивного театру.

Різні техніки та жанри, культура та традиції знайшли своє втілення у виставах із Німеччини, Іспанії, Великої Британії, Азербайджану, Узбекистану, Франції, Польщі, й Південної Африки, які доступні для перегляду на сайті <https://wayfestival.in.ua/onlinetheatre>.

Коли в Україні з'явиться професійний театр, де актори – люди з інвалідністю; які є програми підтримки інклюзивного мистецтва в Україні; які можливості для інклюзивних колективів брати участь у неінклюзивних театральних фестивалях – ці та багато інших запитань підіймалися під час публічних дискусій про інклюзію в мистецтві у межах проведення фестивалю [7].

Саме такі питання допомагають зрозуміти філософію інклюзії, яка полягає передусім у тому, що всі члени суспільства мають право на гідне й рівноправне існування, а особливості розвитку не повинні трактуватися як привід для ізоляції або сегментування у певні замкнуті групи.

Одним із основних чинників у досягненні цієї мети є відкритість до різноманіття, можливість адаптації будь-яких програм – чи то культурних, чи то освітніх – до особливостей розвитку кожного. Найбільш складним завданням залишається

практичне втілення цієї концепції таким чином, щоб люди з інвалідністю не відчували певної «неповноцінності» поруч з іншими.

У цьому плані креативні практики можуть розкрити прихований потенціал, що означає не тільки вивчення творчості, але й навчання через творчість, адже творчість стимулює самовираження зовсім іншими засобами: не лінгвістично, а експресивно, спонтанно, символічно та метафорично.

Так працює інклюзивна театральна програма «Більше, ніж гра», яка стартувала у 2019 р., і кураторкою якої стала режисерка й науковець Ольга Данилюк.

«Більше, ніж гра» – це унікальний проєкт, що втілює принципи інклюзії на практиці. Передусім, це перформативний простір, створений разом із педагогами, художниками та театральними діячами, в якому всі учасники можуть взаємодіяти і бути творцями, без стигматизації, пов'язаної з інвалідністю.

Перформативне мистецтво сприяє соціалізації як дітей, так і дорослих, де в умовах креативного, захищеного простору все відбувається невимушено – у формі гри. Такий творчий підхід дозволяє знайти форми вираження за межами стандартного мислення, розкрити унікальність кожного і право на індивідуальний розвиток [4].

Так, унікальний досвід саморозвитку, толерантності та інтеграції в суспільство допомагали здобути дітям з інвалідністю по слуху і відомі українські кінематографісти у межах культурно-мистецького проєкту «Інклюзивна кіношкола "КІНОТИ"», який було реалізовано за підтримки УКФ та ГО «Зростаємо Здорові».

Лекторами школи стали артдиректор кінофестивалю *Docudays UA* Роман Бондарчук (режисура), оператор фільмів «Брама» та «Земля блакитна, ніби апельсин» В'ячеслав Цветков (операторська майстерність), Олександра Кравченко (продюсування). Андрій Рогачов (звукорежисура) та Сергій Лисенко (монтаж).

Пройшовши навчання в інклюзивній онлайн-кіношколі, 16 дітей із різних областей України створили альманах із 8 короткометражних документальних фільмів, де розказали історії родин із дітьми, які нечують.

Презентували альманах та показали перший короткометражний документальний фільм «Писанка-мотанка» в жовтні 2020 р.

Керівниця проєкту «КІНОТИ» Ірина Лисенко наголосила, що це вже другий такий інклюзивний проєкт. Першим був інклюзивний театр «Почути світ».

За словами художнього керівника проєкту, режисера Сергія Лисенка, метою ініціативи є привернення уваги суспільства до проблем дітей з вадами слуху через створення ними повноцінного кінопродукту. «Наша кіношкола має на меті не лише створення фільмів, а й прагне мати певний резонанс: ми хочемо привернути увагу суспільства до людей із вадами слуху. Хочемо надихнути родини, які стикнулися з цим, не опускаючи руки, боротися, і доводимо на прикладі героїв наших фільмів, що глухота – не вирок».

С. Лисенко зауважує, що важливо не лише те, що діти отримали навички відеомонтажу, роботи зі звуком, у кадрі, зі світлом, із текстом – тобто повноцінного

процесу створення короткометражного документального фільму, – а й те, що суспільство побачить ці історії і якось зреагує [8; 9].

Інтеграція творчих практик у навчальний процес має величезний потенціал покращити засвоєння будь-якої програми. Це шанс бути художником, актором, творцем і учасником у справжньому процесі, адже творчість дає можливість сказати те, що неможливо висловити традиційними методами.

До того ж, саме через мистецькі практики можна створити прототип інклюзивного, неконкурентного середовища, в якому взаємодія відбувається через спільні творчі завдання, де і діти, і дорослі виступають основними генераторами творчих ідей. Тому надзвичайно важливо розвивати соціальну взаємодію людей з інвалідністю через спільні свята, фестивалі, мистецькі програми [4].

У 2020 р. через епідемію *COVID-19* та карантин багато культурних подій перейшли в онлайн: кінофестивалі, лекції, екскурсії та навіть концерти. З одного боку, це спричинило чимало незручностей, з іншого, дало змогу залучити велику аудиторію людей з інвалідністю.

Пройшов у такому форматі Міжнародний фестиваль документального кіно про права людини *Docudays*, який у 2020 р. відбувся онлайн та безкоштовно.

Уже кілька років фестиваль практикує спеціальні покази з тифлокоментарем для незрячих, а також субтитри. Цього ж року додався сурдопереклад для подій, лекцій та трансляцій фестивалю.

Тифлокоментар – це буквально опис того, що відбувається на екрані, проте важливими є нюанси: кольори, опис зовнішності, суттєві деталі, емоційно коментар повинен бути нейтральним.

Тифлокоментарі активно додають закордонні стрімінгові сервіси, наприклад, *Netflix*, але такі описи доступні поки тільки англійською мовою. В Україні розробкою тифлокоментарів та спеціальних субтитрів займається громадська організація «Боротьба за права», яка зокрема співпрацює з Одеським міжнародним кінофестивалем.

З тим же фестивалем, а ще з Міжнародним фестивалем документального кіно *Docudays UA*, Київським міжнародним кінофестивалем «Молодість», Міжнародним фестивалем мистецтва кіно для дітей та підлітків «Чілдрен Кінофест» співпрацює єдина агенція, що професійно створює доступні формати фільмів для незрячих та нечуючих людей в Україні, – «Доступне кіно».

Завдяки роботі агенції на сьогодні створено звукописи та розгорнуті субтитри до понад 40 українських та іноземних фільмів, зокрема «Забуті (2020)», «Ціна правди» (2019), «Мої думки тихі» (2019), «Донбас» (2018), «Невидимий батальйон» (2017) та інші.

З 26 по 31 жовтня 2020 р. за підтримки «Доступне кіно», УКФ та Європейського Союзу за програмою «Дім Європи» в Україні вперше пройшов фестиваль «Дні доступного кіно», який відкрив для глядачів із порушеннями зору або слуху українську класику, сучасне кіно та голлівудські блокбастери.

На офіційному сайті агенції «Доступне кіно», а також партнерських майданчиків – онлайн кінотеатрах *sweet.tv* і *Takflix* – розмістили сім культових стрічок зі звукоописом або розгорнутими субтитрами.

За допомогою безкоштовних застосунків для смартфонів *Earcatch* та *Subcatch* глядачі з порушеннями зору або слуху мають змогу дивитись кіно в будь-який зручний час у будь-якому легальному форматі (кінотеатр, телебачення, VOD-майданчики) за умови існування звукопису та розгорнутих субтитрів до фільму [10].

Розгорнуті субтитри передбачають субтитри зі спеціальними позначками, символами та додатковим текстом, які зображають звукову частину фільму для нечуючих людей та людей з порушеннями слуху, а звукопис – закадрова спеціально створена звукова доріжка з описом візуальної частини для людей з порушенням зору, незрячих людей, та людей з іншими видами інвалідності [11].

«Кіно – це мистецтво для кожного і кожної, незалежно від того, чи є у людини порушення, чи ні. Саме тому мета фестивалю – популяризувати кіно у доступних форматах для незрячих та нечуючих глядачів та представити стрічки, які тепер можна подивитись разом із друзями, колегами чи близькими. Суспільство, де кожен може активно взаємодіяти на рівних, попри інвалідність, – це наша велика мета, і ми впевнені, що “Дні доступного кіно” стануть поштовхом до поширення доступного кінематографа в Україні», – переконана Вікторія Лучка, співзасновниця агенції «Доступне кіно» [12].

Та якщо кінофестивалі стають усе більш інклюзивними, то музичні тільки починають експериментувати з такими форматами.

У 2019 р. музичних сурдоперекладачів, які перекладали тексти пісень просто зі сцени, працюючи поряд із музикантами, запросив *Atlas Weekend*. Саму ж музику можна було відчувати за допомогою куль із вібрацією, спеціальних жилетів та світлових сфер.

«В Америці на музичних фестивалях людям, які нечують, роздають повітряні кульки, завдяки яким можна відчувати вібрації. По суті, вібраційна сфера, яка була у нас, – та ж кулька, тільки великих розмірів. А сфера з вбудованим колірним еквайзером дозволяє сприймати музику через гру кольорів. Ці сфери – давно відомі інструменти передачі інформації, тільки в більш масштабному форматі», – зазначає Ксенія Чайковська, піар-менеджерка *Atlas Weekend*.

Такі кроки дають результат – за шість днів фестивалю цю зону відвідали близько 250 осіб з інвалідністю.

Розвитком інклюзії в Україні активно займається також команда благодійної барахолки «Кураж Базар». Слоган цієї ініціативи – «Будь будь-яким!», тому простір на території ВДНГ, де регулярно проводяться заходи від «Кураж Базару», адаптований для людей з інвалідністю [10].

Підтримує та створює музичні інклюзивні проекти українська перекладачка, художниця, музикантка Соломія Чубай.

2 жовтня 2020 р. на онлайн-концерті співачка презентувала пісенний проєкт «Колискові для Олекси» за підтримки УКФ та конкурсу культурних проєктів «Фокус на культуру». Загалом у заході брали участь понад 60 музикантів, зокрема хор «Дударик» та гурт «Рококо», а також діти з аутизмом і з синдромом Дауна. У межах проєкту видадуть книжку-альбом із нотами, яку розповсюдять у музичних школах.

«Колискові для Олекси» – не лише музичний проєкт, він має і освітню, й соціальну, і культурну складову водночас. «Місія проєкту – сформуванню розуміння, що таке аутизм. Багато хто не знає, як поводитися з дітьми з аутизмом. Немає якоїсь одної схеми, яка точно спрацює. Цей проєкт передусім – на підтримку батьків, які дізналися, що у них такі діти», – зазначила С Чубай. Вона наголосила, що в основу покладена реальна історія її життя та її сина з аутизмом – Олекси Андрійшина. Через конкретну життєву історію музикантка зуміла показати світ аутистів та їхніх батьків. За її словами, на такі теми легше говорити через музику, бо через мелодію люди стають набагато відкритішими [13; 14].

Співачка наголошує на важливості підтримки митців та культурно-соціальних проєктів державою. «Це не може не тішити, – каже вона. – Також радію з того, що мистецтво не стоїть осторонь та долучається до розв'язання непростих соціальних проблем [15].

Привернути увагу спільноти до жінок, чиї тіла відрізняються від умовних «стандартів» покликаний соціальний фотопроект про жінок з інвалідністю «Не така як інші вона».

27 жовтня 2020 р. його презентували в Дніпрі, проте проєкт триватиме й далі. На сьогодні фотограф Діана Андруник уже відзняла дві його частини. Перша створювалася впродовж 2018–2019 рр., а друга разом із медіа *Bird In Flight* – наприкінці 2019-початку 2020 рр.

Серед учасниць зйомок – параолімпійська чемпіонка в інвалідному візку Уляна Пчолкіна, Юліана Юсуф, яка розробила додаток для людей з проблемами шкіри, Варвара Акулова, яка народившись із пухлиною на обличчі й перенівши 15 операцій, є топовою гримеркою у Європі.

«Одна фотографія може змінити тисячі життів. Один фотопроект може змінити історію. Я вірю, що цей проєкт – не просто візуальне прагнення зламу стандартів норми краси. Це проєкт, де кожен знайде щось для себе. Можливо, це буде самооцінка, можливо – усвідомлення, що десь був неправий, можливо – комусь стане легше дихати та жити», – каже авторка проєкту Діана Андруник [16; 17; 18].

Серед інших приватних ініціатив – спеціальний шрифт для людей із дислексією – труднощами розпізнавання і сприйняття друкованих знаків. Шрифт, що отримав назву *Inclusion UKR*, розробив і намалював спеціально для українського алфавіту ілюстратор Олег Петренко-Заневський. Шрифт доступний для вільного скачування і використання.

Видавництво ж *Bloomsbury* надрукувало книги про Гаррі Поттера, які адаптовані спеціально для читачів з дислексією. Для створення таких книг також використовували спеціальний шрифт і спеціальний папір, який не створює світлових відблисків, має контрастний дизайн і зручну навігацію [19].

2019 р. у видавництві *IST Publishing* вийшов перший в Україні комікс для незрячих людей – *Blindman*.

Автори проєкту Володимир Гавриш та Андрій Беницький створили візуально-тактильний простір, у якому рельєфні форми та шрифт Брайля оповідають про незрячу людину Блайндмена.

Видання стало частиною проєкту, представленого у трьох форматах: книжки-комікса для камерної взаємодії, постерів для інтеграції в освітні й інклюзивні музейні програми та гіпсових рельєфів з аудіосупроводом для подання в виставковому просторі [20].

«Складність була в пошуку візуальної мови, що могла би бути простою, лаконічною, але дозволяла б передати поетичний текст, наповнений слуховими відчуттями героя, і була б виразною. Прикладів книг бачив небагато, а прикладів коміксів для незрячих знаходив одиниці», – каже Володимир Гавриш.

Він зазначає, що існує два види коміксів для незрячих: адаптації (коли поверх звичайного друкованого коміксу наносять опис зображень Брайлем) та експериментальні проєкти.

«Наш комікс призначений і для зрячих, і для незрячих людей. Саме тому ми додаємо абетку Брайля, яка б допомогла прочитати текст. У цьому ми і вбачаємо інклюзивність проєкту – у спробі пізнати іншого», – зауважує автор [10].

Шрифтом Брайля – спеціальним шрифтом для людей із порушеннями зору – видають книжки, друкують оголошення в публічному просторі, приносять меню у вишуканих ресторанах по всьому світу.

Важливо, що і в Україні таких ініціатив більше – меню шрифтом Брайля мають, наприклад, близько два десятки закладів у Луцьку. «Все завдяки місцевим активістам», – каже Юлія Сачук, координатор ініціативи «Боротьба за права».

У межах ініціативи проводять тренінги для працівників сфери обслуговування: пояснюють, як правильно зустріти клієнта, якщо у нього є видима інвалідність, як з ним комунікувати. Ідеально, якби офіціанти знали жестову мову, але ця практика в Україні поки непопулярна.

Крім меню, активісти також допомагають друкувати книги шрифтом Брайля. Так, спільно з 1+1 вони видали книгу рецептів Валентини Хамайко «Солодка неділя», щоб незрячі кулінари з усієї країни могли за нею готувати. Учасники ініціативи виготовляють тактильні артальбоми для музеїв і галерей. За їхнього сприяння організовано покази фільмів для незрячих людей і тих, хто не чує, на Одеському міжнародному кінофестивалі.

«Будь-який інклюзивний проєкт найкраще робити в тандемі, – переконана Ю. Сачук. – Або з бізнесом, з широкою громадськістю, або з державою – самому такі

ідеї реалізувати складно. Деякі “ламаються” вже на етапі налагодження зв’язків у цих тандамах. Дуже багато інклюзивних проєктів „загинаються“ вже через кілька місяців – пів року якраз тому, що складно налагодити діалог із потенційними партнерами, пояснити, для чого саме потрібні гроші. Мені б дуже хотілося, щоб ситуація змінилася» [19].

Попри все, завжди є ті, кому пояснювати не потрібно. Так, наприкінці 2019 р. українські благодійники за сприяння Фонду сім'ї Нечитайло та МБФ «Здоров'я майбутнього» запустили онлайн-бібліотеку дитячих книг шрифтом Брайля, які можна замовити для тимчасового користування безкоштовно. Пересилання книг також оплачується організаторами.

Книги шрифтом Брайля можуть замовити як приватні особи, так і компанії та організації. Наразі література на сайті поділена на три категорії: для дітей дошкільного, молодшого шкільного та середнього шкільного віку. Більшу частину бібліотеки складають казки, оповідання та романи українських письменників, проте в колекції є і твори зарубіжних авторів [20].

Улітку 2020 р. 17 міських і дві обласні бібліотеки Львова, а також Львівська спецшкола-інтернат №100 для незрячих дітей отримали 220 книг, надрукованих шрифтом Брайля і водночас – звичайним плоским шрифтом, що дозволяє одночасно читати її зрячим і незрячих дітям.

Також у кожній книзі є QR-код із озвученим текстом – начитували книги безпосередньо їхні автори або ж відомі львів'яни.

«Уже третій рік поспіль ми наповнюємо фонди бібліотек книгами шрифтом Брайля. Їхня унікальність не тільки у тому, що вони так надруковані, а й у тому, що частину з них видрукували в універсальному дизайні, також є плоский друк, кожна книга має аудіоверсію і QR-код. Книги доповнено рельєфними малюнками, які можна «досліджувати» на дотик», – пояснює Голова правління ГО «Фонд реабілітації незрячих» Михайло Петрів.

До роботи над проєктом «Книга Брайлем» долучилися чимало небайдужих людей – письменники, актори, художники, дизайнери, а реалізація його розпочалася ще у 2018 р [21].

У тому ж році на засіданні Президії Української бібліотечної асоціації було затверджено Положення про почесну відзнаку Української бібліотечної асоціації «Інклюзивна бібліотека».

Ця нагорода встановлюється з метою поліпшення обслуговування осіб з інвалідністю в Україні, заохочення бібліотекарів до створення інформаційних продуктів та послуг у бібліотеках для осіб з інвалідністю, а також для ознайомлення бібліотечної спільноти з найкращими практиками роботи з інклюзії в бібліотеках України.

Основними критеріями оцінки з метою присудження почесної відзнаки «Інклюзивна бібліотека» є доступність бібліотеки, її ресурсів і послуг; інноваційні ме-

тоди обслуговування та надання адаптованих ресурсів для користувачів з інвалідністю; створення умов у бібліотеці щодо надання консультативно-психологічної допомоги батькам (одному з батьків) або законним представникам дітей з особливими освітніми потребами у формуванні позитивної мотивації для розвитку таких дітей; проведення роз'яснювальної роботи серед населення, працівників закладів освіти, охорони здоров'я, установ і закладів соціального захисту населення тощо про необхідність раннього виявлення та організації своєчасної фахової допомоги дітям з особливими освітніми потребами; провадження інформаційно-просвітницької діяльності шляхом проведення конференцій, семінарів, засідань за круглим столом, тренінгів, майстер-класів з питань організації допомоги особам з інвалідністю; взаємодія з місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, навчальними закладами, закладами охорони здоров'я, закладами соціального захисту, службами у справах дітей, громадськими об'єднаннями тощо [22].

У 2019 р. переможцем конкурсу на отримання відзнаки стала Херсонська обласна універсальна наукова бібліотека ім. Олесь Гончара.

Саме в цьому закладі з 2019 р. діє проєкт «Читаємо разом із Кіміко», аналогів якому в Україні немає. Такі проєкти вже давно реалізуються в бібліотеках Фінляндії, Японії, США. У США навіть є програма *Reading Education Assistance Dogs (R.E.A.D.)*, що готує собак спеціально для навчальної місії.

Херсонська обласна універсальна наукова бібліотека ім. Олесь Гончара поки єдина в Україні, де собака читає разом із дітьми.

Кіміко – собака породи акіта-іну, який приходив щосуботи до бібліотеки на читання з дітьми і є певним «мотиватором» до читання та навчання. Важливо, що до «сеансів» залучені діти з ментальною інвалідністю. Такий проєкт – яскравий приклад інклюзивності, адже одночасно діти покращують і техніку читання, й проходять певну терапію, спілкуючись із собакою [23].

Упродовж 14 років у бібліотеці діє Центр обслуговування користувачів із особливими освітніми потребами – в бібліотечному фонді є література шрифтом Брайля, спеціальне обладнання, що допомагає працювати з книгами та інтернетом.

На базі Центру діють два театри.

Один із них – інклюзивний ляльковий театр, в якому лялькарями є діти-аутисти. В основі цього проєкту – лялькотерапія, тобто арттерапевтичний метод, корисний та ефективний для дітей з розладами аутичного спектра (РАС). Діти працюють із різними матеріалами, навчаються спілкуватися та працювати в команді, що допомагає соціалізуватися. Інший театр – «Звичайна роль – особливий актор», де під керівництвом професійного режисера грають діти з інвалідністю [24].

До слова, липні 2020 р. актори інклюзивного театру взяли участь у Міжнародному дистанційному фестивалі талантів «*EuroStar-2020*» (м. Бремен, Німеччина), здобувши II місце у номінації «Театральне мистецтво» [25].

Такі інклюзивні ініціативи стають поштовхом до створення «доступного культурного простору» і в інших регіонах.

Реалізація громадського проєкту «Можливості – обмежені, здібності – безмежні» – стала першим досвідом участі тернопільських бібліотек у конкурсі проєктів, які фінансує міська рада в рамках «Громадського бюджету».

Проєкт підготували дві міські бібліотеки КУ «Тернопільська міська ЦБС» – бібліотека-філія №4 для дітей та бібліотека-філія №8 для дорослих. Обидві бібліотеки об'єднують сусідство з дитячими навчальними закладами, де навчаються також діти з інвалідністю – це й навчально-реабілітаційний центр для дітей з ДЦП, і навчально-виховний комплекс №28, де навчаються діти, які мають проблеми з зором. Тож організатори, розпочинаючи роботу над проєктом, визначили свою місію у сприянні соціальній інклюзії людей з інвалідністю.

У межах реалізації цього проєкту бібліотеки мали можливість придбати мультимедійні екран, дошку, проєктори, фотоапарати, офісні дивани та розкладні стільці, закупити матеріали для проведення майстер-класів, а також вивчити інформаційні потреби користувачів з інвалідністю та організувати для них спеціальні бібліотечні послуги.

«Бібліотека має бути не просто місцем для збору книжок, а платформою для спілкування, зустрічей, мистецтва, сучасних воркшопів, коворкінгу. Сьогодні в бібліотеках регулярно відбуваються навчальні, інформаційні благодійні заходи, літературні зустрічі, терапевтичні заняття «Творчість без обмежень» [19].

Чимало цікавих задумів щодо розвитку інклюзивності бібліотечного сервісу мають і працівники Тернопільської обласної бібліотеки для молоді. Тут працює інтернет-центр для незрячих та слабоворих, обладнаний тифлотехнікою та спеціалізованим програмним забезпеченням: дисплей Брайля, портативний збільшувач, тифло-флеш-плеєр, програма екранного доступу *JAWS* та *OPENbook* [24].

У вересні 2019 р. у межах Львівського міжнародного бібліотечного форуму та 26 форуму видавців у Львові відбулася дискусійна платформа «Соціальна інклюзія та бібліотека», на якій було розглянуто концепції соціального залучення та соціальної ізоляції, базових цінностей бібліотеки й бібліотечної професії з огляду на бібліотечне обслуговування безхатченків та людей з інвалідністю. Бібліотекарі ділились зарубіжним і вітчизняним досвідом бібліотечного обслуговування цієї категорії відвідувачів.

Важливо, що проєкти з умовною назвою «Інклюзія в бібліотеці» відбуваються в багатьох обласних та районних книгозбірнях, засновуючи нові засади базових цінностей бібліотеки й бібліотечної професії з огляду на бібліотечне обслуговування та людей з інвалідністю.

Завдяки реалізації таких ініціатив люди з інвалідністю отримують можливість грати у настільні ігри, які мають рельєфно-крапковий шрифт Брайля, читати книги із збільшеними літерами, а також слухати аудіокниги в спеціально облаштованих кутках бібліотеки [26].

Окрім бібліотек, одними з перших культурних інституцій, які зрозуміли, що культура має бути інклюзивною та доступною для всіх, стали музеї. Адже у будь-

якій країні музей є потужним інформаційним освітнім та культурним центром, а його адаптація дозволяє великій кількості людей сприйняти й отримати необхідну та цікаву інформацію [27].

Щороку Міжнародна рада музеїв обирає і затверджує тему Міжнародного дня музеїв. У 2020 р. темою стала: «Музеї заради рівності: різноманітність та інклюзія», яка набула своєрідного звучання в умовах карантину та локдауну в усіх куточках світу [28].

Так, Єгипетський музей у Турині ініціював голосові екскурсії «Запитай куратора» та «Прогулянки директора», які можуть стати корисним інструментом, що наочно показує, як кожен індивідуально може бути залучений до цифрової діяльності музеїв.

Експлораторіум у Сан-Франциско, серед багатьох інших проєктів, пропонує онлайн-заходи, щоб допомогти дітям зрозуміти науку про віруси та те, як ми можемо захиститися від інфекцій [29].

Взірцевим для українських музеїв, прикладом такої віртуальної адаптації став інклюзивний вебсайт Національного музею мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків, створений відповідно до найновіших міжнародних стандартів вебдоступності WCAG 2.1. Це перший в Україні музейний ресурс, розроблений з дотриманням міжнародних норм інклюзивного ІТ-дизайну, покликаний забезпечити користувачів із різними формами інвалідності (зір, слух, рух, інтелектуальні комплексні порушення та інші бар'єри доступу) максимальний доступ до вебконтенту. Англomовна ж версія сайту робить культурний ресурс Музею Ханенків доступним для міжнародної аудиторії людей з інвалідністю [1].

Музей Ханенків активно працює і зі спеціальними програмами для людей з інвалідністю. Програми закладу також розраховані на людей з порушенням аутистичного спектру або з синдромом Дауна. У музеї вважають, що саме перебування поруч із мистецтвом та арттерапія здатні допомогти соціалізації.

«Із популярної теми інклюзія має перейти у статус важливої суспільної ідеї та необхідної царини життя, зокрема і в музеї, – говорить Ганна Рудик, заступниця директора з освіти та комунікації Музею Ханенків. – Суто „музейна“ інклюзія – це не лише універсальна адаптація простору і послуг: так, щоб людина з інвалідністю вільно й комфортно користувалася музеєм на рівних з іншими. Інклюзивною можна назвати ситуацію тоді, коли доступність ресурсу не має за умову публічне визнання людиною своєї інвалідності».

За її словами, іншим важливим аспектом є підтримка тих, хто належить до найближчого життєвого кола людини з інвалідністю, – батьків, дітей чи інших родичів, найнятих доглядачів або наданих державою соцпрацівників. Вони є вагомим частиною інклюзії і від того, чи мають вони сили та емоційні ресурси, напряду залежить щоденна якість життя людини з інвалідністю. Тож заклад у своїх програмах намагається враховувати й це [10].

Подивитися на світ очима незрячих людей, тобто в повній темряві, дозволяє відвідувачам унікальний для України проєкт – київський музей «Третя після опівночі», який вперше відчинив двері у вересні 2017 року.

«Україна справді трохи відстала в цьому питанні, каже засновниця музею Аліна Марненко, – адже в Німеччині перший такий музей відкрився близько тридцяти років тому. Загалом у світі існує кілька організацій, які реалізували схожу ідею. Я відвідала чотири таких музеї від двох різних мереж. Зробила це спеціально вже після відкриття нашого музею, щоб в київській реалізації не обмежуватися “вже створеним велосипедом”».

За її словами, українські екскурсії відрізняються від тих, які роблять музеї в інших країнах – у нас вони більш інтерактивні, з безліччю завдань. Але основна ідея схожа – людина опиняється в повній темряві, крізь яку її проводить незрячий гід. «Разом із ним ви займаєтеся звичайними щоденними завданнями: відвідуєте ринок, купуєте продукти в магазині, переходите дорогу, по якій активно їздять автомобілі, приходьте в гості до друзів, готуєте обід і навіть пишете лист від руки. Але все це – в повній темряві», – пояснює А. Марненко..

Окрім екскурсії «Прогулянка в темряві», яка працює на постійній основі, музей пропонує й тимчасові експозиції. Наприклад – «Архітектура на дотик» і «Мистецтво на дотик» – представлення відомих зразків живопису, архітектури й скульптури в темряві. У новому форматі в музеї запустили програму «Квест відчуттів». У лютому 2019 р., спеціально до Дня всіх закоханих, у музеї робили «Побачення в темряві».

Також у музеї регулярно проводять кінопокази, на яких фільми транслюють з тифлокоментарями – спеціальною аудіодоріжкою для незрячих, яка описує те, що відбувається на екрані.

«Мені дуже подобається формат музеїв, в яких ти не слухач, а учасник. Такими є й інтерактивні музеї науки з безліччю дослідів, і подібні до нашого, де відвідувач проживає все на своєму досвіді. Також існують, наприклад, музеї, присвячені слуху й віку. Вони працюють за аналогічним принципом – ти або намагаєшся вирішити побутові ситуації без мови і слуху, або за допомогою додаткових конструкцій, якими нерідко послуговуються люди похилого віку», – додає засновниця музею [19].

Восени 2020 р. у загальному просторі музею «Третя після опівночі» відкрилася виставка «Україна на дотик», де відвідувачам пропонують на дотик ознайомитись із бюстами видатних діячів та макетами будівель, які зображені на українських купюрах.

Бюсти видатних діячів можна побачити, а ось макети будівель знаходяться в боксах, і їх можна відчути лише на дотик. Експонати (макети бюстів і споруд) відтворюють зображення на купюрах в об'ємі, та надруковані з пластику на 3D-принтерах. Проєкт реалізований за підтримки Українського культурного фонду.

«Для зрячих людей це чудова можливість звернути увагу на ті деталі, які вони не помічають у повсякденному житті. У цьому випадку – не лише побачити, а й відчути на дотик. Найбільшу цінність експозиція несе саме для незрячих людей, для них це єдиний спосіб ознайомитися з тим, як виглядають ті чи інші споруди, які зображені на купюрах, чи відомі діячі, про яких знають зі школи», – розповідає адміністраторка простору Ніколь Поліщук.

Також відвідувачам пропонують спробувати написати шрифтом Брайля. Для цього є спеціальні інструменти – брайлівська дошка (трафарет), в яку закладається папір, і спеціальним грифелем робляться проколи на позначення літер. При цьому «писати» треба навпаки, ніж читати, – справа наліво та у дзеркальному зображенні.

Музей у темряві «Третя після опівночі» / 03:00 – перший в Україні музей, де всі екскурсії проходять в абсолютній темряві та у супроводі незрячих гідів. Тут можна пережити унікальний досвід, який точно змінить уявлення про те, як ми сприймаємо світ. Дізнатися, як живуть незрячі люди і задати незрячим гідам будь-які питання особисто.

За словами Ніколь Поліщук, у планах музею – продовжувати тактильні виставки, зокрема, зробити експозицію, пов'язану зі кіномистецтвом [30].

Восени 2020 р. одразу два інклюзивні проєкти, реалізовані за підтримки УКФ, презентував Національний музей Голодомору-геноциду. Це – освітня програма й адаптовані екскурсії для незрячих.

У межах проєкту «Дотик на пам'ять» впродовж 4 місяців команда Музею Голодомору вчилися працювати з незрячими, адаптовувати музейний продукт та простір разом з експертами у сфері інклюзії та доступності.

Уперше в Україні незрячі та слабозорі зможуть «побачити» архівні фото, зроблені у 1932–1933 роках, прослухати унікальні свідчення очевидців Голодомору, ознайомитись із архівними документами шрифтом Брайля та дослідити територію музею за допомогою тактильних макетів. Також екскурсія включає аудіодекрипції меморіальних об'єктів.

Під час освітнього заняття музей знайомить зі світлинами 1930-х років, допомагає дізнатись історію австрійського інженера Александра Вінербергера та фотографа з Донеччини Марка Залізняка, оглянути тактильні зображення, створені на основі їхніх робіт.

Для того, щоб ділитися набутими знаннями із колегами з інших культурних інституцій, музейна команда на офіційному сайті музею запустила вкладку «Доступність», а також записала освітні відео для ютуб-каналу.

Окрім того, офіційний сайт музею розроблено відповідно до міжнародних стандартів вебдоступності. Кожен охочий, зокрема люди з інвалідністю та літні люди, матимуть комфортний доступ до інформації про музей, його тему, а також освітні заходи. За необхідності тепер можна змінювати кольорову гаму та розмір шрифтів, що полегшить знайомство з інформацією для людей з порушеннями зору. Для незрячих відвідувачів до кожного зображення на сайті додано альтернативний

текст та описи історичних фотографій, а усі сторінки та посилання сайту стали доступними для скрінрідерів (програм зчитування з екрана). До роботи над проєктом долучилася команда ІТ-тестувальників з інвалідністю *Inclusive IT*, які є фахівцями з вебдоступності [31].

Оскільки більшість українських музеїв розташовані у пам'ятках історії та культури, що практично унеможлиблює їх інфраструктурну адаптацію для людей з інвалідністю, створення віртуальних екскурсій, онлайн-музеїв та посилення інклюзивності відповідних вебресурсів надає чи не єдину можливість такій категорії людей долучитися до музейного життя [1].

За словами експертів, в Україні вже давно назріла необхідність комплексного підходу до формування доступного простору музеїв.

Організатори Всеукраїнської конференції «Інклюзія в музеї: простір рівних можливостей», яка відбулася в Києві на початку 2019 р., вважають, що в процесі створення такого простору слід враховувати особливості пересування і сприйняття інформації людьми з інвалідністю різних нозологій, опрацювати організаційні аспекти та можливості підготовки персоналу музеїв до роботи з особливими категоріями відвідувачів, адже створення доступного середовища і доступних послуг – невід'ємна умова для реалізації прав і свобод людей з інвалідністю відповідно до Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю, за якою вони мають право нарівні з іншими брати участь у культурному житті і мати доступ до творів культури в доступних форматах, в тому числі до музейних експозицій.

Під час конференції, учасники обговорили досвід роботи музеїв із відвідувачами з інвалідністю; можливостей для навчання та фахової комунікації музейних працівників із відвідувачами з інвалідністю; співпраці музеїв з недержавними організаціями (громадськими організаціями, благодійними фондами, волонтерами тощо), доступності приміщень музеїв та музейних експозицій для відвідувачів із інвалідністю [33; 34].

Саме про доступність музеїв Полтавщини для людей з інвалідністю йшлося і під час семінару «Створення інклюзивного музейного середовища», який пройшов у січні 2019 р. на базі обласного краєзнавчого музею імені Василя Кричевського та академічного обласного театру ляльок.

Розмова стосувалася основних проблем музейного простору.

Для роботи з незрячими відвідувачами Кіра Степанович, старший науковий співробітник Педагогічного музею України, запропонувала методіку аудіодискрипції – спеціальних екскурсій, які, крім розповідей гіда про історію та колекцію музею, містять описи творів мистецтва, просторів закладу та інших візуальних об'єктів, недоступних людям із порушеннями зору.

«Інклюзія це не тільки пандуси і таблички шрифтом Брайля, це передусім уміння працювати з такими людьми», – зазначила вона.

Тому музейним працівникам важливо пам'ятати, що є категорії відвідувачів, для яких не потрібно створювати спеціальні фізичні умови доступності. Це, наприклад, люди з психічними порушеннями. Для цього потрібно знати ази психології, розуміти, які психологічні проблеми можуть виникати, і що робити, але не з медичної точки зору, а з точки зору регулювання і корекції себе як екскурсовода, щоб доступно спілкуватися з людьми з інвалідністю. [27; 10].

За практичної відсутності механізмів моніторингу рівня інклюзивності вітчизняних закладів культури на загальнодержавному рівні, проєкт «Партисипативний інструмент моніторингу доступності закладів культури» став яскравим прецедентом для української культури.

З моменту запуску цього онлайн-ресурсу команда будь-якого закладу культури за допомогою розробленого з урахуванням міжнародного досвіду інструмента може здійснити комплексну самооцінку і визначити, наскільки доступними є їхній простір, послуги та культурний продукт.

В основу представленого інструмента було покладено критерії організації безбар'єрного архітектурного середовища (доступність, безпека, інформативність і зручність); наявність розробленої політики закладу щодо доступності та інклюзивності; систему підготовки та навчання персоналу; наявність альтернативних форматів та адаптації послуг з урахуванням потреб аудиторії, та інші апробовані світовою практикою показники.

Моніторинговий інструмент допомагає всім охочим визначити пріоритетність дій та розробити план вдосконалення, аби усунути наявні бар'єри. Перед презентацією назгал інструмент було апробовано у шести закладах культури (театри, кінотеатри, музеї) у Києві, Вінниці та Полтаві, нині він є у відкритому доступі [1].

Голова УКФ переконана, що для покращення повсякденних умов для людей з інвалідністю важливі низові ініціативи. «Зараз, в умовах децентралізації, дуже важливо, щоб люди розуміли, що влада вже наблизилася до них і не потрібно чекати, доки з центру, з Києва, прийде можливість щось реалізувати: вони мають вимагати реалізації своїх прав від місцевої влади, щоб вона покращувала умови їхнього життя, умови для реалізації їхніх соціальних потреб», – каже вона [5].

У 2019 році команда УКФ спільно з експертами Британської Ради розробила моніторингову анкету учасника інклюзивного проєкту #запідтримкиУКФ, яку під час проведення заходів заповнювали як безпосередньо грантоотримувачі, так і учасники – відвідувачі вистав, виставок та майстер-класів, серед яких були люди з інвалідністю, члени їхніх родин та друзі.

Загалом було опитано 1703 особи. Аналіз зібраних даних демонструє чимало цікавих тенденцій.

Так, опитування після інклюзивної вистави виявило, що: 97% відвідувачів були в захопленні від вистави; 92% людей не відвідували такі заходи раніше (через інфраструктурні, тобто, недоступні особливості театральних приміщень);

91 % опитаних вважали, що подібні заходи корисні і відвідали б їх ще раз, 5% відвідали б події з використанням інших видів мистецтв.

Опитування після відвідання концерту виявило, що: 98% осіб запропонована концертна програма сподобалася; 66% аудиторії відвідували подібні події раніше і є зацікавленими у них.

100% опитаних вважають, що їхні родичі/друзі отримали користь від проекту, зокрема, через розвиток їхніх творчих здібностей і можливість соціалізації;

100% опитуваних сприятимуть подальшому творчому розвитку родича/друга; 84% сподобався отриманий досвід через нові знайомства, творчий розвиток самих опитуваних і родича/друга; 81% опитуваних вдалося познайомитися з новими людьми під час проекту; 5% опитуваних не здогадувалися про наявність творчих здібностей у родича/друга.

Проведені опитування доводять високу соціальну вагомість культурних ініціатив для усіх членів суспільства, високий запит на інклюзивний художній культурний продукт у спільноті людей з інвалідністю, а також факт нерозкритого потенціалу митців з інвалідністю навіть для найближчого кола оточуючих.

Це повністю корелює з результатами дослідження інклюзивності культури, проведеного Британською Радою в Україні у 2017 році. Аналіз ситуації виявив надзвичайно високий запит на інклюзивний культурний продукт, водночас демонструючи переважно самодіяльний характер подібних ініціатив.

З-поміж основних викликів респонденти зазначали: фізичну недоступність/брак відповідної інфраструктури; поширені стереотипи щодо людей з інвалідністю; брак професіоналів у цій сфері через відсутність чи недоступність необхідної освіти; законодавчі прогалини; низький рівень державного фінансування сфери культури загалом і програм для людей з інвалідністю зокрема; брак усвідомлення власних перспектив людьми з інвалідністю, а відтак – відсутність мотивації [1].

«У сфері мистецтва для людей з інвалідністю в Україні поки не так багато можливостей взаємодії, як, скажімо, у спорті, – вважає представниця ГО «Культурні географії» співзасновниця проекту «Інклюзивна лабораторія» Марина Хрипун. – Наприклад, під час першої сесії інклюзивного EDU Camp виявилось, що в українській жестовій мові майже немає термінів, пов'язаних із мистецтвом. Для незрячих людей тактильні макети можуть стати відмінною підтримкою, але саме навчання тактильності теж треба розвивати. Зрештою, у наших проектах ми сфокусовані в основному на проблемі доступності експозицій, а недоступність інфраструктури – це загальна проблема, яка містить і міську інфраструктуру, і фінансування для забезпечення доступності інститутів. Спеціалісти в сфері культури можуть впливати на інклюзивність загалом, роблячи культурний продукт більш доступним, підвищувати інтерес і розуміння цієї теми серед людей без інвалідності через освітні програми» [10].

Як демонструє досвід роботи УКФ, конкурсні програми та наскрізні пріоритети його діяльності здатні зарадити всім зазначеним викликам, поступово посилюючи свій потенціал, зміцнюючи вплив на сферу культури та збільшуючи свій внесок у розвиток інклюзивного українського суспільства [1].

Юлія Федів, своєю чергою, додає: «Більшість підтриманих УКФ проєктів у межах інклюзивного мистецтва є у вільному доступі. Скажімо, нині, під час карантину, можна познайомитися із колекцією Музею Ханенків, чий сайт дозволяє обрати його зручну для зору версію. Мистецтво наповнює, надихає, стає вірним другом у будь-який час. Карантин лише продемонстрував, що без кіно, музики, літератури, людина б не мала поживи для розуму, адже “запаси гречки” не сприяють духовному збагаченню» [2].

Важливо пам'ятати, що складові інклюзії – доступність освіти, комфортність пересування, «включеність» у суспільство дітей з інвалідністю та особливими освітніми потребами, залучення осіб із інвалідністю до культурних і мистецьких подій тощо – без активного громадянського суспільства, без системності, підтримки змін на законодавчому рівні і вироблення ефективних механізмів їх реалізації – так і залишаться абзацом статті 30 Конвенції ООН [4; 2].

Досвід розвинених країн доводить, що озвучення проблеми назагал і визнання її масштабності сприяє засвоєнню суспільством аксіоми про те, що інший – не значить неправий, а значить інакший і має повне право ним бути.

«Не неправильний, просто інший» – мантра, якій за кордоном навчають з дитячого садка. Можливо, так варто й нам. Тоді зможемо вийти з цієї вимушеної інтеріоризації бодай трохи добршими та відкритішими до проблем та потреб інших [1].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Чорна М., Козинська А. Справжня інклюзія: NOT WRONG, JUST DIFFERENT. Про роль інклюзії у культурі на прикладах конкурсних програм УКФ 2018–2019 рр. / Мілена Чорна, Аліна Козинська [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://uaculture.org/texts/spravzhnya-inklyuziya-not-wrong-just-different/> (дата звернення 05.10.2020).
2. Текучова І. «Аборткування» інклюзивної культури / Ірина Текучова [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://ffr.org.ua/-materials/2020/abortuvannya-inklyuzivnoi-kulturi> (дата звернення 10.10.2020).
3. Експерти обговорюють запровадження інклюзивних програм на Донбасі [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3124727-eksperti-obgovoruut-zaprovadzenna-inkluzivnih-program-na-donbasi.html> (дата звернення 03.11.2020).

4. Більше ніж гра [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: http://bng.org.ua/?page_id=50 (дата звернення 05.10.2020).
5. Створення інклюзивного суспільства в Україні є одним із основних напрямків і вимог сучасності – Марина Порошенко [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://uacrisis.org/uk/69043-doomed-for-happiness> (дата звернення 06.10.2020).
6. Соціально-мистецька акція «Приречена на щастя» [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://uaculture.org/events/soczialno-mysteczka-akczija-pryreheni-na-shhastya/> (дата звернення 15.10.2020).
7. У Львові стартував «Шлях» – фестиваль інклюзивного театру [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <http://www.kray.org.ua/15124/news/u-lvovi-startuvav-festival-inklyuzivnogo-teatru-shlyah/> (дата звернення 20.10.2020).
8. Інклюзивна кіношкола «КІНОТИ». Початок культурно-мистецького проєкту [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3074662-inkluzivna-kinoskola-kinotipocatok-kulturnomisteckogo-proektu.html> (дата звернення 20.10.2020).
9. Культурно-мистецький проєкт «Інклюзивна кіношкола "КІНОТИ"»: онлайн-прем'єри фільмів [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3114868-kulturnomisteckij-proekt-inkluzivna-kinoskola-kinoti-onlajnpremeri-filmiv.html> (дата звернення 20.10.2020).
10. Семенік О. «Інклюзія – це спроба пізнати іншого»: культурні проєкти про інклюзивні програми / Оксана Семенік [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://creativeeurope.in.ua/posts/inclusion-in-cultural-projects> (дата звернення 02.11.2020).
11. Катаєва М. На фестивалі доступного кіно показують культові фільми, адаптовані для незрячих та нечуючих / Марія Катаєва // Вечірній Київ. – 2020. – 27 жовт. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/na-festyvali-dostupnoho-kino-pokazuuyut-kul-tovi-fil-my-adaptovani-dlya-nezryachykh-ta-nechuyuchykh> (дата звернення 20.10.2020).
12. В Україні вперше пройде фестиваль «Дні доступного кіно» для глядачів з порушеннями зору або слуху // День. – 2020. – 18 жовт. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/uk/news/181020-v-ukrayini-vpershe-proyde-festyval-dni-dostupnogo-kino-dlya-glyadachiv-z-porushennyamy> (дата звернення 20.10.2020).
13. Дудко Н, Чубай С. «Колискові для Олексі» – проєкт про те, що всі ми різні і всі хочемо любові та підтримки» / Наталя Дудко, Соломія Чубай // Ратуша. – 2020. – 26 верес. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу:

http://ratusha.lviv.ua/solomiya-chubaj/?fbclid=IwAR1xy8b50Oc-XWssw1P7KKrSR1zBFc84TBnYM0trq5milo2D5myZ3C_rzyl4 (дата звернення: 03.11.2020).

14. Інклюзивний проєкт «Колискові для Олекси» презентують на онлайн-концерті [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3110914-albom-koliskovih-na-pidtrimku-ditej-z-invalidnistu-prezentuut-na-onlajnkoncerti.html> (дата звернення 02.11.2020).
15. Гринюк Л. Соломія Чубай, співачка, перекладачка, художниця та благодійниця: «Я завжди знала, що музика – найкращий діалог з людьми» / Людмила Гринюк [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3122599-solomia-cubaj-spivacka-perekladacka-hudoznica-ta-lagodijnica.html?fbclid=IwAR0S9zJQP13E1bj26-cxIusW1J8rbwmQfDnfQZJw8Dfy3umZZV17JaeDHwc> (дата звернення 02.11.2020).
16. У Дніпрі презентували соціальний фотопроєкт про жінок з інвалідністю [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-dnipro-vystavka-socialnoyi-fotografiyi/30915996.html> (дата звернення 05.11.2020).
17. Не така як інші вона. Виставка про унікальну красу [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <http://thedevochki.com/2020/08/20/ne-taka-yak-inshi-vona-vystavka-pro-unikalnu-krasu/> (дата звернення 05.11.2020).
18. Альтман Д. Соціальний проєкт про нестандартну красу «Не така, як інші, вона» / Дарина Альтман [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://bazilik.media/sotsialnyj-proiekt-pro-nestandardnu-krasu-ne-taka-iak-inshi-vona/> (дата звернення 05.11.2020).
19. Горчинська О. Включаючись в життя. Як працюють інклюзивні проєкти в Україні / Олександра Горчинська [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://nv.ua/ukr/ukraine/chas-zmin-z-nv/inklyuzivna-osvita-rozvagi-i-gromadske-harchuvannya-shcho-ce-i-yak-pracyuye-u-nas-novini-ukrajini-50049819.html> (дата звернення 21.10.2020).
20. В Україні запустили дитячу онлайн-бібліотеку книжок шрифтом Брайля [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://nv.ua/ukr/ukraine/chas-zmin-z-nv/knigi-shriftom-braylya-v-ukrajini-zapustili-onlajn-biblioteku-dlya-nezryachih-ditej-novini-ukrajini-50061092.html> (дата звернення 05.10.2020).
21. У Львові створили 220 книжок шрифтом Брайля для дітей [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <http://tvoemisto.tv/news/-u-lvovi-stvoryly-220-knyzhok-shryftom-braylya-dlya-ditej-111229.html> (дата звернення 05.10.2020).

22. Інклюзивна бібліотека [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://ula.org.ua/nagorodi-vidznaki/3964-inkliuzyvna-biblioteka> (дата звернення 05.11.2020).
23. Шевченко О. Японії: собака по суботах читає разом із дітьми / Ольга Шевченко [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://greenpost.ua/news/yedyna-v-ukrayini-biblioteka-yak-v-yaponiyi-sobaka-ro-subotah-chytaye-razom-iz-ditmy-foto-i19722> (дата звернення 05.11.2020).
24. Бруй О. Хороший приклад – заразний: 5 бібліотек, що змінили життя громади / Оксана Бруй [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/culture/2020/10/19/242723/>
25. Актори інклюзивного театру «Звичайна роль – особливий актор» при Херсонській обласній універсальній науковій бібліотеці ім. Олесья Гончара отримали визнання на Міжнародному рівні [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://kultura.visitkherson.gov.ua/novini-kulturi/aktori-inkluzivnogo-teatru-zvichajna-rol-osoblivij-aktor-pri-hersonskij-oblasnij-universalnij-naukovij-biblioteci-im-olesja-gonchara-otrimali-viznannja-na-mizhnarodnomu-rivni/> (дата звернення 25.10.2020).
26. Презентація проєкту «Інклюзія в бібліотеці» на Львівському міжнародному бібліотечному форумі [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://naiu.org.ua/prezentatsiya-proektu-inklyuziya-v-bibliotetsi-na-lvivskomu-mizhnarodnomu-bibliotechnomu-forumi/> (дата звернення 05.11.2020).
27. Блавацький С. Семінар «Створення інклюзивного музейного середовища» / Сергій Блавацький [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://central-ua.tv/news/41264/> (дата звернення 05.11.2020).
28. Різноманіття та інклюзія. Як українські музеї в умовах карантину відзначають Міжнародний день музеїв [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://nv.ua/ukr/style/kultura/den-muzejiv-2020-v-ukrajini-yaki-muzejimotozhna-vidvidati-onlayn-vden-i-vnochi-novini-ukrajini-50088769.html> (дата звернення 03.11.2020).
29. До Міжнародного дня музеїв 2020 – менше місяця : давайте поговоримо про інклюзію (у цифровому форматі)! [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <http://prostir.museum.ua/post/42796> (дата звернення 27.10.2020).
30. Катаєва М. У Києві можна доторкнутися до відомих діячів та будівель з українських купюр / Марія Катаєва [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/u-kyeivi-mozhna-dotorknutysya-dovidomykh-diyachiv-ta-budivel-z-ukrains-kykh-kupyur> (дата звернення 05.11.2020).
31. Музей Голодомору презентує інклюзивні проєкти для незрячих // День. – 2020. – 17 жовт. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/uk/news/171020-muzey-golodomoru-prezentuye-inklyuzyvni-proyekty-dlya-nezryachyh> (дата звернення 18.10.2020).

32. Музей жіночої та гендерної історії – музей для діалогу [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.genderculturecentre.org/muzei-zhinochoi-ta-gendernoj-istorii1/> (дата звернення 04.11.2020).
33. Конференція «Інклюзія в музеї: простір рівних можливостей» [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://mistosite.org.ua/ru/events/konferentsiia-inkliuziia-v-muzei-prostir-rivnykh-mozhlyvostei> (дата звернення 29.10.2020).
34. У Києві відбулася конференція «Інклюзія в музеї: простір рівних можливостей» [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <http://www.nrcu.gov.ua/news.html?newsID=84561> (дата звернення 30.10.2020).

Матеріал підготувала

М. Б. Лелик,
головний бібліограф
відділу наукового аналізу
та узагальнення інформації

Комп'ютерне опрацювання та редагування **І. Г. Піленко**

Формат 60x84/16. Умовн. друк. арк. 1,39. Б/т. Зам. 79. Безплатно

НБУ імені Ярослава Мудрого, Київ-1, Грушевського, 1. Тел. 278–85–12